

A magyar–ugor vs. altaji összehasonlítótól az uráli nyelvészetig (via finnugor)

A fenti bonyodalmas címen tudománytörténeti mozzanatokkal elegyes nevezéktani megjegyzésekbe bocsátkozom. Ennek során az ünnevelt tanszék történetére nem térek ki (legfeljebb hivatkozom ismert tényekre), mert erről a 100. jubileum alkalmából több értékes közlemény is megjelent az egyetemi Annales 1974. évfolyamában.

Így hát rögvest azzal kezdem, hogy Budenz 1868-ban lett a pesti egyetem magántanára az összehasonlító altajisztika tárgyköréből és némi huzavona után 1872-ben nevezték ki nyilvános rendes tanárnak – szintén az altaji összehasonlító nyelvészet oktatására. Voltaképpen tehát forma szerint most az altajisztikai tanszék 125. évfordulóját ünnepeljük, ill. ünnepelnénk, ha ilyen lenne. A tények mégis a finnugrisztika folyamatosságát mutatják e sokáig altaji összehasonlítóknak nevezett tanszéken: ismerjük Budenz felfogásának egyre markánsabb változásait az uráli és altaji nyelvek közötti viszonyról, s arról sincsen vita, hogy ez a Budenz-féle altajisztika rendkívül hamar szinte teljesen finnugorra alakult át. Már magántanári előadásainak egyik fő terméke a *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* című tanulmány volt (NyK VI–VII), amely későbbi etimológiai szótárának képezte megalapozását. Tartott ugyan – később is – csuvas vagy egyéb török érdekű órákat, fő tevékenysége mégis a finnugor nyelvekre irányult a tanszék* nevének megváltoztatása nélkül, s ez a név utódjára, Szinnyei József-re is átöröklődött (1893), annak ellenére, hogy Szinnyei előzőleg (1886-tól) a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom professzoraként működött és e minőségben vezette be itt a finnugor nyelvészeti oktatást, pesti kinevezése után pedig ezt a tárgyat vizsgát megkövetelő tananyaggá tette (ekkor keletkezett a Finnugor Kézikönyvek sorozat, a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* c. tankönyv stb.). A tanszék neve neki sem volt lényeges. De másnak sem. Gombocz Zoltán például 1906-ban a budapesti egyetemen szerzett magántanári képesítést általános fonetika és finnugor hangtan tárgykörből, de 1914 és 1920 között Kolozsvárt az urál-altaji összehasonlító tanszék professzora volt. A névváltoztatás Budapesten Szinnyei visszavonulása után történt: 1928-ban Gombocz már a finnugor összehasonlító nyelvészet mb. professzora lett és az új nevű tanszéket ilyen formában vette át Zsirai 1932-ben. Azóta eltűnt a tanszék nevéből az „összehasonlító” jelző – valószínűleg a ötvenes években – amikor is a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék tábla került az ajtóra, legújabbban pedig egyszerűen Finnugor Tanszéknek hívják, miképpen a szegedi tanszéket is.

Itt jegyzem meg, hogy a szegedi egyetemen Mészöly Gedeon 1922-től 1940-ig az „urál-altaji” nyelvészet professzora volt, de Kolozsvárra történt áthelyezése után a Pécsről jövő új professzor (Klemm Antal) vezetése alatt e tanszéket egyesítették a Horgerével „Magyar és

* A „tanszék” ekkor még nem a mai formájában értendő: személyre szabott egyszemélyes professzúrák voltak ezek. Még a negyvenes években is „finnugor szeminárium”-ról beszéltünk, ahol nem főállású magántanárok, proszeminárium-vezetők segítettek a professzort.

finnugor nyelvtudományi” néven (1940–1945). A háború után a Kolozsvárról visszatért Mészöly ezek után a „finnugor”, míg Klemm a „magyar” nyelvészet professzora lett (előbbi 1947–1958, utóbbi 1946–1955). A Finnugor tanszéket én már ezzel az elnevezéssel pályáztam meg 1957-ben, s nyertem ide kinevezést 1959-ben. Ilyen bonyodalom a debreceni egyetemen nem volt: 1914-ben itt „Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék”-et alapítottak (Pápay, Csűry, Bárczi), s ez csak Papp István és Kálmán Béla 1952. évi kinevezésével vált ketté.

Visszatérve Budenz eredeti titulussaihoz megállapítható, hogy a finnugor nyelvészet dominanciája e tanszéken megalakulása óta legalizálható.

Megjegyzéseimet most egy másik irányba víve arra utalok, hogy Budenznél az említett „magyar és finnugor szöveggyezések” szókapcsolattal megnevezett témát ma így mondanánk „a magyar szókészlet finnugor elemei”. Am ebben a korban a „finnugor” elnevezés még másféle formákkal is kifejezhető volt. Kállay Ferenc (1844) *Finn–magyar nyelv* című műve finnugorokról szól, s ilyen értelemben használja a „finn–magyar”-t eleinte Hunfalvy Pál is (NyK 1869), egy évtized múlva a kötőjeles „finn–ugor” népekről ír (NyK 1878), még később pedig „ugor”-ra ugrik át az előbbiekhöz hasonló értelemben (*Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?* című értekezésében, Bp. 1885).

Az „ugor” = „finnugor” szóhasználat elterjedésében Budenzé a fő szerep: az ő nevéhez fűződik az *Ugrische Sprachstudien* I–II (1869–1870), az *Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen* (1879), az *ugor nyelvek összehasonlító alaktana* (1884–1894), s idesorolható – sok cikkén kívül – a kissé muli elnevezésű *Magyar–ugor összehasonlító szótár* is (1873–1881).^{*} Nyilvánvaló, hogy Budenz kiemelkedő kutatói és tanári munkássága révén vált közhasználatúvá az „ugor” Magyarországon, pl. Halász Ignác, Simonyi Zsigmond, Munkácsi Bernát munkásságában – bár utóbbinál olykor a „finn–magyar” is vissza-visszatér (pl. ÁKE 1901), amire egyébként elvéve külföldön is találunk példát: W. Thomsen *Über den Einfluß der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (1870) c. művében a „tágabb” értelmű „finnische Sprachfamilie” mellett a „finnisch-ungarische Sprachfamilie”-t alternatív elnevezésként használja. A ma már általános finnugor viszont nálunk minden bizonnyal Otto Donner *Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen*-jének (1874–1888) szóhasználatából, ill. az általa kezdeményezett és alapított „Société Finno-Ougrienne”, valamint a „Finnisch-ugrische Forschungen” és a termékeny finn irodalmat követő külföldi gyakorlat nyomán vált általánossá a századfordulón. Szinnyei az NyK 23. (1893) kötetében Setälä *Zur Tempus und Modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* c. könyvéről írt ismertetését még régi terminológiával

^{*} E mondatban a *mul*i jelző – értesülésem szerint sokak számára – nem világos. A szó jelenlegi értelmező szótárainkban nem szerepel, sőt a TESz-ben sem önálló címszó, hanem a *mulya* szócikkében elbújtatva kerül szóba. A *mul*i (CzF-ben *mula*) azonban korántsem ’mulya’ értelmű, hanem ’ló-öszvér’ (*Equus asinus mulus*) jelentésű s a fenti mondatomban a *hibrid* melléknév helyett használnom, arra célozva, hogy az *ugor* a könyv címében = *finnugor*, a *magyar* meg ugyanebbe a nyelvcsoporthoz tartozik, s így hát a MUSz címében kb. ugyanolyan szerepe van, mint az *öszvér*-ben a *ló*-nak. S jelen esetben azért nem a közkeletűbb *öszvér* szót használtam, mert az a ’szamár-öszvér’ (*Equus asinus hinnus*) is jelenti. (Már pedig a magyar ’lovas-nemzet’?). A *mul*i különben jobb kétnyelvű nagyszótárainkban (Országh, Koltay-Kastner, Eckhardt stb.) megvan, akárcsak a szintén nemzetközi ’csehó’ jelentésű *spelunka* és társai. Úgy látszik tehát, hogy a magyar szókészletnek van egy olyan szűk rétege, amely csak a korombeli bajor-osztrák nyelvkultúrán nevelkedett idősebb generáció számára ismert és az évezred végére átadja helyét más szavaknak.

nevezi meg (*Az ugor mód- és időalakokról*). Négy évvel később (NyK 27. 193) viszont közzétesz egy rövidke közleményt: *Finn-ugor v. finn-magyar?*, melyben a Munkácsi által szorgalmazott finn-magyarral és az eddigelé általános 'finnugor' értelmű ugorral szemben határozottan a finn-ugor (később kötőjel nélküli formája) mellé áll, s ezt használja Kertész Manó, Beke Ödön, Fokos Dávid és az őket követő nemzedék.

(Rövid kitérés: finnországi körökben – főleg régebben – a „finn” elnevezés olykor az egész nyelvcsaládra kiterjedt, legjobb esetben a „westfinnisch” és „ostfinnisch” kifejezéssel osztották ketté a nyelvcsoporthatárokat, ami azért még valamiképp sikerültebb, mint Budenz „nordugrisch” és „südugrisch” különbségtétele a „Verzweigung”-ban. Másrészt egyes helyeken – talán főleg orosz földön – elterjedt egy időben az „ugro-finszkij”, ill. ennek német megfelelője, l. Jacobsohn *Arier und Ugrofinnen* 1922-ben!)

A terminológiai fordulat a „finnugor” javára utat nyitott ahhoz, hogy az „ugor” szóval a magyar–vogul–osztják nyelvet fogják össze egy csokorba. Ez a kezdemény vélhetően régebbi hagyományra megy vissza. Eleinte ugyanis a vogulra és az osztjákra használták az „obisch-ugrisch”, „obinugrilaiset” kifejezést (Ahlqvist 1882, 1890), ill. e két népre Karjalainen 1918-ban és 1931-ben a „Jugra-Völker”, finnül „Jugralaiset” elnevezést alkalmazta. Pápai Károly pedig a *Der Typus der Ugrier* c. cikkében (EthnolMitteilungen 1890) a vogulok és osztjások között végzett embertani vizsgálatáról ír. A magyarral kiegészült három nyelv- és népcsoport megjelölésére Pápay József (1922), H. Paasonen (1902.) és Setälä (1926) tevékenysége nyomán lett közönséggé a nagy történeti hagyományú „ugor” etnoníma.

Pedig – szerintem – találhatóbb lett volna némi distinkciót tenni az obi-ugorok/jugorok és a magyarok között, amiképpen azt Szinnyi a Magyar Nyelvhasználat 7. kiadásában különböző írásjelek alkalmazásával jelezi is. Rokoni nyelveink emlékeztető felsorolása és csoportosítása ez: „Lapp nyelvek, finn nyelvek; mordvin; cseremis; – votják – zürjén || vogul – osztják; – magyar”. Ez az egyszerű, de szellemes tipológikus osztályozás elfelejtődött – Zsirai tetszése ellenére is (FgrRok 140) – a mindenkori szakirodalomban, nyilván az ennél tetszetősebb és látványosabb családfa-modellek okán.

A magyart–vogult–osztjákat egybefoglaló „ugor” tudós műszó (Zsirai i.m. 142), „mert a legcsekélyebb bizonyítékunk sincs arra, hogy a vele jelölt népek hajdani együttélésük idején ismerték volna, vagy akár szomszédaik akkoriban rájuk alkalmazták volna”. S ehhez hozzátesszi még, hogy e műszó „telítve van történeti levegővel és elmosódott kapcsolatok ereztével” (uo.)

A Zsirai idézet nyilván arra utal, hogy *Jugria* névváltozatainak a magyarokkal való összehozása Piccolomini, Pomponius Laetus, M. de Miechow 15. századi művei óta nyomomon követhető, a későbbiekben egyre több forrásban föl-fölbukkan, s ezek a megnyilatkozások (vagy inkább találgatások) a magyarok keleti származásáról szóló történeti hagyománnyal, meg nyíltan-nem nyíltan a hunokhoz fűződő (névhasználaton alapuló) kapcsolatnak téves tételével is összefüggenek. Mindenesetre tény, hogy a *Jugria* változatos formákban már a 10–11. századtól kezdve adatolható arab (*Jūra*) forrásokból és orosz krónikákból, területileg pedig egy vélhetően az Urál-hegységhez közeli körzetre vonatkozik, valahol az északkeleti Oroszországban. A földrajzi név első kartográfiai megjelenítése Fra Mauro kamalduli szerzetes 1459-ben elkészült világtérképén, a Mappa Mundi 2 m²-es felületének egyik szelvényén kerül elénk *Jogori stan* formában (a térkép természetesen

lapon mutatja be a világot): a terület *Permia* tartománytól északkeletre, egy hegység nyúlványánál, a tengerhez közel fekszik, a név mellett erősített települést bemutató ábra van. [Megjegyezzük, hogy a térkép Kelet–Nyugat viszonylatában fordított tájolású: a Permiától északkeletre fekvő Jogori név az előző provinciától balra rézsút fölfelé helyezkedik el. A térképet és történetét Stipa mutatta be *Finnisch-ugrische Sprachforschung* c. (MSFOu 206), 1990-ben megjelent könyvében, melynek kihajtogatható mellékletén gyönyörködhetünk a velencei szerzetes világtérképének színes kicsinyített hasonmásán. Mauro atya semmilyen megjegyzést nem tesz a *Jogori* névhez, egy évszázad múlva azonban Herberstein ismert művében (1550) közzétett térkép a *IVHRA* területnév mellé írásban rögzíti! „Horigine de Vngar” (későbbi kiadásokban: „inde (unde) Ungarorum origo”).]

Az illetén jellegű adatokat, forrásokat Zsirai hozta összefüggésbe az onogur törzsnévvél és ezen keresztül a magyarok külső elnevezésével, valamint azzal, hogy az *Ugra*, *Jugra* valaha a mai vogulok és osztjákok elődeire is visszavetíthető. E hipotézisek az obi-ugor és magyar szoros kapcsolatok mellett szóltak. Ez a sejtés azonban feltételezi, hogy az *Ugra–Jugra* típusú alakoknak kettős jelentésük volt: 1) magyar, 2) obi-ugor, pontosabban vogul és osztják. Azóta azonban kétségek merültek föl abban a tekintetben, hogy a 11. századi Jugriának volt-e köze az onogurokhoz, és hogy a vogul–osztják társadalom az onogurokkal egyáltalán kapcsolatba került-e. A hipotézisnek egy másik eleme (a Jugria földrajzi név és a *hungarus* azonosítása) meglehetősen bonyolult filológiai műveletektől függ, mindhárom érintett nép ugor-ként való összefűzése – mint láttuk – tudós ráértés következménye.

A mai kutatás állapota szerint a Jugria 11. századi névnek talán (valószínűleg) nincsen köze az onogurokhoz, ill. ez utóbbiak nevéből elszlávosodott **ongre* szóhoz (amely egyébként a magyarok külső nevének forrása volt). Elképzelhető azonban, hogy a terület e nevet a kimekek törzsszövetségébe tartozó *Yugur* törzstől „örökölte” – ahogyan azt Vásáry István és Róna-Tas András is vélik. Utóbbi szerző szavait idézve: »Jugria nevében az *ugur* népnév egy 10–11. századi alakját, a Jugur formát látjuk viszont. Ennek nyomait más forrásokból Nyugat-Szibériában ki tudjuk mutatni. Jugriának tehát csak annyi köze lehet a magyarokhoz, hogy Ungar nevünkben ott van az *on ugur*, a „tíz ugur” alak.« (A honfoglaló magyar nép, 1996, 335).

Mindenesetre a *Jugria* és *ugor* kettősség tudós interpretációjának nevezéktani következményei lettek és vannak: az utóbbi ugyanis a szorosabban összetartozni ítélt magyar, vogul és osztják nyelvcsoporthoz összefoglaló nevévé (ill. átmenetileg az egész finnugorság megjelölésévé) vált. A középkori találgatásokon kívül persze az újkori tudomány is szerzett ehhez őstörténeti és nyelvészeti bizonyítékokat, amelyek az ugor-kutatást törvényesítik. Ez a hármasszövetség igen jó tekintélyérveket kapott Regulyn expedíciójától, valamint Castréntól, aki az *Ethnologische Vorlesungen*-ben (1857) a finnugor népeket négy csoportra osztotta: „ugrische Völker” (magyar, vogul, osztják), „die bulgarischen od. Wolga Völker” (mordvin, cseremis), „permische Völker” (zürjén, votják), „finnische Völker” (i.m. XIV–XV. és 128–129). Ennek ellenére, s az obi-ugor–magyar nyelvi egyezések ismeretében a magam részéről (a két egymástól elkülönült nyelvcsoporthoz nyelvi és nem-nyelvi különbségeit is figyelembe véve) szeretnék az obi-ugor (proto-obi-ugor) és a proto-magyar (ősmagyar) közé egy többé-kevésbé áthidalható, de mégis jelentős cezúrát tenni. Ennek részleteire a közelmúltban óhajtottam volna részletesebben is kitérni, körülményeim azonban törekvéseimnek legalábbis most gátat szabtak. Ígérem azonban, hogy e kérdésre – ha még lehet – visszatérek. Nagyra értékelem és méltányolom ugyan Honti László többszöri buzgalmát az ugor rokonsági jegyek leltározására, mindaz a sok jelenség, amit számba

vesz, tény(szerű). Vannak azonban más tény(szerűség)ek is, amelyek a két elkülönített nyelvcsoporthoz különleges viszonyára utalnak. A POU és PM (ősobi-ugor és ősmagyar) kuzsa, nehezen rendszerbe állítható természetét merészen olyasfélének gyanítom előzetesen, mint amilyen a lapp és a finn (ill. PL és PF_i) közötti lehetett, ámátor az analógia veszedelmeivel tisztában vagyok, úgy hogy ezzel a bátorsággal akár a Saturnus, a gyűrűje és számos holdja összefüggéseire, kialakulásuk hipotéziseire is hivatkozhattam volna, bízva abban, hogy az efféle megnyilvánulások nem idéznek elő olyan katasztrófát, mint a tunguz meteorit becsapódása.

Ha már most az „obi-ugor” terminusig eljutottunk, szeretnék egy rövid kitérőt tenni. Az Ugor Műhely konferencia ülésén Gulya János egyik hozzászólásában (1997. szept. 17.) említette, hogy e név Ahlqvistnél jelenik meg először a szakirodalomban: nyilvánvalóan kézenfekvő volt, hogy az ugor magyaroktól (az ugor itt „finnugor” értelmű is lehet) a lakóhelyükön átfolyó Ob nevével szeparálták másoktól e két szibériai nyelvet. Ez alkalommal én ugyanitt félhangosan – emlékezetem mélyebb rétegeiben keresgélve – Julius Klaproth nevét ejtettem ki ajkaim küszöbén és kissé bizonytalanul. Utólag megítélve talán nem volt indokolatlan Klaproth említése, bár nem teljesen egyértelmű az ő distinkciója. Klaproth az Asia Polyglotta-ban (1823. évi kiadás 184–191) a „finn” (= finnugor) népeket 5 csoportra tagolja: ① „germanisierte Finnen“, ② „Wolgische Finnen“, ③ „Permier“, ④ „Ugorische Finnen“, ahová két ágazat tartozik: a) „Uguren, Onoguren, Ungern” (= magyarok) és b) „Jugrien, Jugorien“ s ez az a föld „welches die Wogulen und Ostiaken vom Ob bewohnten und noch bewohnen“, és továbbá: „sie sind also Stamm- und Sprachverwandte der Ungern“. Ez az osztályozás tehát láttatja az obi-ugorok és a magyarok közti elkülönítési szándékot is. S ha bárkinek kételyei merülnének fel ezzel kapcsolatban, figyelmebe ajánlom a 182. lap alábbi sorait, melyben a „finnek” közötti jelentősebb eltérésekről értekeznek: „Durch jene Vermischung mit Asiatischen und besonders seit dem sechsten Jahrhunderte, Türkischen Völkern, entstanden die so sonderbar abweichenden, verbasterten und doch Finnischen Sprachen, wie das *Tscheremissische* und *Ungarische*, zu welchem letzteren sich auch ein grosser Slawischer Antheil und viel Deutsches gesellt hat.“ Klaproth korai kísérlete tehát szinte előrevetíti az „obi-ugor” terminus jogosultságát.

Az intermezzo után most már rátérhetünk a címbe is meghatározott lényegre: az „uráli”-ra. Halász kezdte módszeresen föl kutatni (Castrén után) a finnugor és a szamojéd nyelvek rokonságát s ehhez igen jó kiindulópontokat jelölt ki (NyK 23–24). Őt Paasonen követte néhány évtized múlva a *Beiträge zur finnisch-samojedischen Lautgeschichte* (1917) c. művével, amelyik hosszú időre meghatározta az uráli hangtörténeti kutatások irányát, ezért nagyon jelentős metodológiai fordulatot jelez, bár ő maga az uráli kifejezést nem használja. Ez a szó – a finnugor és a szamojéd nyelvek együttes megnevezésére – Kai Donner, Toivo Vilho Lehtisalo, Györke József, N. Sebestyén Irén és követőik köréből vált ismertté és általánosan elfogadottá, nagyjából a harmincas-ötvenes évektől kezdődően. Ma már teljesen általános az uráli nyelvészet említése, de olykor-olykor sokan egyenértékűnek tartják a finnugor nyelvészettel – annak régiesebb, hagyományosabb szinonimáját vélvén fölfedezni benne. Holott egy sokkal tágabb értelmű – szinte a phylum határán mozgó – elnevezésről van szó, amelynek a használatával a szűkebb finnugor nyelvcsoporthoz vonatkozó ismeretek is jelentősen gazdagodtak. Az „uráli” jelző használata olyan többlettartalmat ad tudományszakunknak, amit nem lehet ignorálni. Az „uráli” jelző könyv- és folyóiratcímekben újabban terjedőben látszik lenni (*Linguistica Uralica*, *Bibliotheca Uralica*, *Uralica*, *The Uralic Languages*, *Urálisztikai Tanulmányok* stb.), de intézményeinknek,

mindenekelőtt egyetemi tanszékeinknek a megnevezésében makacsul él tovább a „finnugor” (kivéve a szombathelyi Tanárképző Főiskolát, ahol Urálistikai Tanszék van, de ennek tevékenységi köre jobbára szervezési természetű). Lehet, hogy hagyománytiszteletből, vagy a megszokotthoz való ragaszkodástól van ez így, de valószínűleg nem válthatna ki nagy ellenkezést, ha a mai finnugor tanszékek uráli tanszékre változtatnák nevüket – ha már egyszer tudományszakunknak ez a valós neve. (A közelmúltban történtek más indokú átkezesztelések is: tudományos szocializmus tanszékekből így lett politikatudományi, vagy marxistából metafizika tanszék.) Ezt hát így a szakmai körökben még meg nem szondázott javaslatként tárom a nyelvészek elé, azzal a megjegyzéssel, hogy az „uráli” elnevezésnek is van előtörténete. Az előbb méltatott derék Klaproth mester idestova 200 éve ezt írta a finnischer Völkerstamm-ról, hogy „Man könnte die Finnen mit mehrerem Rechte Uralier nennen, denn alles, was wir historisch und glottisch von ihnen wissen, deutet auf ihre Abstammung aus dem Uralischen Scheidegebirge, von dem sie nach Westen und Osten herabgestiegen sind.“ (i.m. 182). Hasonlóan nyilatkozik azután maga a nagy Castrén is útinaplójának 1845. szept. 1. (= 13.) keltű bejegyzésében Szurgutban. Leírja itt, hogy az Orosz Birodalomban nyelvrokonoknak bizonyult „Volkstamm” régi időkben az Urál-hegység környékén koncentrálódott és ezért „...hat man endlich angefangen den ganzen Stamm unter dem Namen des Uralischen zusammenzufassen und ihm eine nicht geringe Bedeutung in der Weltgeschichte zuzuerkennen“ (Reiseberichte II. 74).

A névváltoztatás persze külsőség, ha azonban kreativitásra serkent – akkor van igazán értéke.

IRODALOM

AHLQVIST, A.: *Tutkimus sivistyssanoista obilais-ugrilaisten kansojen kielissä*. Helsinki 1882.

AHLQVIST, A.: Über die Kulturwörter der obischugrischen Sprachen. *JSFOu* 8 (1890)

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Linguistica. Tom. 5. Red. I. Szathmári. Vorträge der Festtagung anlässlich des hundertjährigen Jubiläums der Begründung des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft an der Loránd-Eötvös-Universität. Budapest 1974. (LAKÓ GY., SZ. KISPÁL M., SZATHMÁRI I., BALÁZS J., SZÍJ E., ERDÖDI J., BEREZCKI G., MÉSZÁROS H., VELENYÁK Zs. közleményeivel.)

BUDENZ J.: Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések. *NyK* 5–7 (1868–69).

BUDENZ J.: *Ugrische Sprachstudien I–II*. Pest 1869–70.

BUDENZ J.: *Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen*. Göttingen 1879.

BUDENZ J.: *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest 1879–81.

BUDENZ J.: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Budapest 1884–94.

CASTRÉN, M. A.: *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845–1849*. Hrsg. von A. Schiefner. St. Petersburg 1856. (Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. A. Castrén Bd. 2)

CASTRÉN, M. A.: *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker*. Hrsg. von A. Schiefner. St. Petersburg 1857. (Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. A. Castrén Bd. 4).

DOMOKOS P.: Kállay Ferenc. Budapest 1990.

DONNER, KAI: Uralilaisista lukusanoista. *Virittäjä* 1933.

DONNER, O.: *Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen*. Helsinki 1879.

DONNER, O.: *Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen*. 1874–86.

- GYÖRKE, J.: *Die Wortbildungslehre des Uralischen*. Tartu 1935.
- HAJDÚ, P.: O. Donner and J. Budenz on linguistic affinity. *Varia Eurasistica* (Festschrift für Prof. A. RÓNA-TAS). Szeged 1991.
- HAJDÚ, P.: Budenz és az indouráli hipotézis. *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk. Kiss J.–Szűts L. Budapest 1991 (1992).
- HALÁSZ I.: Az ugor–szamojéd nyelvrokonság kérdése. *NyK* 23–24 (1893–94).
- HONTI L.: Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis? *Ugor Műhely*. Budapest 1997. szept. 17–19. Előadások. Budapest 1997.
- HUNFALVY P.: Europaeus a finn–magyar helynevekről. *NyK* 7 (1869).
- HUNFALVY P.: Új tudományok, új előítéletek meg adalék a finnugor népek történeteikhez. *NyK* 14 (1878).
- HUNFALVY P.: *Ugor vagy tatár eredetű-e a magyar nemzet*. Budapest 1885.
- JACOBSON, H.: *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen 1922.
- JAKAB L.–KERESZTES L.: *A magyar és finnugor nyelvtudományi tanszék története*. Debrecen 1990.
- KARJALAINEN, K. F.: *Jugralaisten uskonto*. Porvoo 1918.
- KARJALAINEN, K. F.: *Die Religion der Jugra-Völker*. Helsinki 1921.
- KISS J.: *Zsirai Miklós*. Budapest 1995.
- KLAPROTH, J.: *Asia Polyglotta*. Paris 1823.
- LAKÓ GY.: *Budenz József*. Budapest 1980.
- LAKÓ GY.: *Szinnyei József*. Budapest 1986.
- LEHTISALO, T. V.: Uralische Etymologien. *MSFOu* 58 (1928).
- LEHTISALO, T. V.: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe*. Helsinki 1936.
- MUNKÁCSI B.: Adalékok az ugor–szamojéd nyelvhasználatához. *NyK* 23 (1893).
- MUNKÁCSI B.: *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben*. Budapest 1901.
- PAASONEN, H.: Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen. *FUF* 2 (1902).
- PAASONEN, H.: Beiträge zur finnischugrisch–samojedischen Lautgeschichte. *Keleti Szemle – Revue Orientale* 13–17. Kny. Budapest 1917.
- PÁPAI K.: Der Typus der Ugrier. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 1890.
- PÁPAY J.: *A finnugor népek és nyelvek ismertetése*. Budapest 1922.
- RÓNA-TAS A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- N. SEBESTYÉN IRÉN: Az uráli nyelvek halnevei. *NyK* 49 (1935).
- SETÄLÄ, E. N.: Suomensukuisten kansojen esihistoria. *Suomen Suku* I. Helsinki 1926.
- STIPA, G. J.: Finnisch-ugrische Sprachforschung. *MSFOu* 206. 1990.
- Szegedi Egyetemi Almanach* 1921–1970. Szeged 1971.
- SZINNYEI J.: Az ugor mód és időalakokról. *NyK* 23 (1893).
- SZINNYEI J.: Finn–ugor v. finn–magyar? *NyK* 27 (1897).
- SZINNYEI J.: *Finni–chugrische Sprachwissenschaft*. Leipzig 1910.
- THOMSEN, W.: *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen*. Halle 1870.
- VÁSÁRY, I.: The “Yugria” problem. *Chuvash Studies*. Ed. by Róna-Tas. Budapest 1982).
- ZSIRAI M.: *Finnugor rokonságunk*. Budapest 1937. (FgrRok.)